

Domokos Andrea: A büntetőjogi felelősség erkölcsi vonatkozásairól

A gyermek- és fiatalkorúak büntetőjogi felelőssége kapcsán mindig felmerül a kérdés, hogy mennyiben hatott közre a családi és a társadalmi közeg a cselekmény elkövetésében. Az erkölcsi nevelés elengedhetetlen része egy gyermek felnevelésének, az anyagi szükségletek biztosítása mit sem ér a humanista értékrend közvetítése nélkül.¹

Mai megközelítésünk szerint az alapvető jogok² csatornázzák be a legfontosabb erkölcsi normákat a jogba. Az erkölcs jogra gyakorolt hatásának kutatása azonban messzebbre nyúlik vissza az „alapjogi szemlélet” elterjedésénél³.

A humanista és reformátor Melanchton hangsúlyozta az oktatás, nevelés fontosságát. A humanisták közt nagy elismerésnek örvendő Melanchton a művelődést tartotta az erkölcsi fejlődés kiindulópontjának. Az „eruditio” vezet a humanitáshoz. A pietas pedig szükséges feltétele a műveltségnek. A művelt ember az, aki magáévá teszi az általános emberi-erkölcsi szabályokat, aki felelősséget érez a másik iránt és aki tiszteletben tartja mások meggyőződését.⁴ Seneca és Cicero nyomán a humanitásra helyezte a hangsúlyt. A humánus ember már nem a saját érdekeit nézi, hanem az általános emberi követelmények és tilalmak irányítják. Manapság túl nagy az individualizmus iránti vágy és kihal a közösségért a közösségben végzett munka tisztelete. A lelki egészséghez, kiteljesedéshez fontos a mások érdekében való munkálkodás, az altruizmus. A mai elidegenedett társadalmakban az egyedüli megoldás a lentől felfelé való építkezés. Meg kellene teremteni az egyéni és a társadalmi érdekek egészséges egyensúlyát. A globalizáció uniformizálódása az egyéni felelősség csökkenésével jár. Vissza kellene térni a felelősségvállaláshoz. Fel kell kínálni az egyéneknek olyan területeket, ahol gyakorolhatják az altruista magatartást. Vissza kell állítani azt a világot, amelyben az erkölcsi normák, jogi normák az egyén tudatában olyan korlátot jelentenek, mint a városfalak: muri sancti. A protestáns iskolákban mindig nagy gondot fordítottak arra, hogy a hazához való hűség, a közösségi munka szeretete szellemében neveljék a fiatalokat. Például a nagyenyedi tanítóképzőből olyan tanítónemzedékek kerültek ki, akik jelentős szerepet vállaltak egy-egy vidék életének szellemi színvonalának emelésében is, az egyházközségek támogatásában, az általános műveltség terjesztésében.⁵

Luther és Melanchton azt vallották, hogy az iskolai tanítás társadalmi jelentősége az egyházéhoz fogható. Melanchton Cicero nyomán az emberek békés egymás mellett éléséhez szükséges erkölcsi tanításokat és tiltásokat hangsúlyozta, azt mondta, hogy a keresztények

még a Bibliára hivatkozva sem hagyhatják figyelmen kívül a társadalmi rendet. A konfliktusokat békés úton kell rendezni, a művelődés és a hit segítségével. Ez az alulról való építkezés segítheti Európát az egység, béke és jogrend megvalósításához. Melanchton és a humanisták a nyelvi-irodalmi képzésben látták a műveltség forrását. Az embert az állattól a beszéd képessége különbözteti meg, az embernek szüntelenül fejlesztenie nyelvi képességeit. Igen érdekes gondolat, hogy az, aki nem képes helyesen kifejezni magát szavakkal, lassanként eldurvul és az erőszakhoz folyamodik. Melanchton meg volt győződve arról, hogy minden tudományágban szükség van nyelvi képzésre. Ő maga Arisztotelészről és Ciceróról tartott előadásokat, a hallgatókat szónoklatok tartására és nyilvános vitákra ösztönözte.

Jómagam is azt vallom, hogy az iskolázatlanság, műveletlenség igencsak lecsökkenti a konfliktus-kezelési, probléma-megoldási eszköztárat, a szavak helyett, a tettelegesség a válasz egy-egy konfliktushelyzetre.

A humanisták Melanchtonnal az ifjúság képzését és nevelését a legfontosabb feladatuknak tekintették, hitték, hogy tanulóik a társadalmat békés úton képesek lesznek megújítani. A humanisták kritizálták a pénz, az anyagiak túlzott szerepét az emberek életében, a XXI. század elején ugyanezekkel a problémákkal küzdünk: a pénz szerelme sokakat elvakít. Egyre többen állítják, hogy világunkban minden anyagiassá válik – szisztematikusan gerjesztett az eldologiasodás. A vele párhuzamosan végbemenő kulturális elszegényedés pedig háttérbe szorítja az altruizmust. Értékválságos, értékzavaros időkben nemcsak az erkölcsösség hiányzik, hanem az ennek alapjául szolgáló belső szabadság is. Hiszen az erkölcsi törvény a belső szabadság szabálya. A tudomány mai állása szerint a limbikus rendszer és az agykérgi működés lehetővé teszi a választás szabadságát.⁶ Nemcsak a szabadság, hanem az erkölcsösség „kis köreit” is az állampolgároknak, az állampolgárok közösségeinek kell kialakítania.

Angyal Pál a bűnmegelőzés egyik módjának a fiatakorúak esetében a valláserkölcsi nevelést tartotta. Az erkölcsi nevelés fontosságának elismerése, a reszocializáció, a patronázs támogatása Angyal büntetőjogi felfogásából egyenesen fakadt. 1928-ban a Rendtörvény Kommentárjának Előszavában írja (1921. évi III. tv Az állami és társadalmi rend hatályosabb védelméről)⁷: „Ha egy nemzetben a fegyelmezettség meggyengül, ha az összetartás kapcsolatai meglazulnak és ennek folytán széthúzó, romboló erők kerekednek felül – megbomlik az erkölcsi és gazdasági élet rendje és napokon belül tönkremegy, amit századok alatt építettek.”

A Római Birodalom bukását is az okozta, hogy a társadalomban a minimális erkölcsi

szabályok is megszűntek. Pedig ezekre még a gazdaság, a pénz világának is szüksége van és enélkül nem működik maga a társadalom sem.

Trócsányi József fogalmazta meg, hogy minden szabályozás szociális szükségletet elégít ki, így az erkölcs és a jog is. A végső cél pedig a társadalmi élet fenntartása.⁸ Minden norma kényszerít valamiképp, de amíg az erkölcsnek megfelelő magatartást lélektani kényszerrel igyekszik elérni a társadalom, addig a jogot az állam kényszeríti ki, *Jhering* szavával: "mechanikus kényszerhatalommal".

Bárd Károly szerint a büntetőjog és az erkölcs kapcsolata iránti érdeklődés nyilvánvaló, hisz „ a büntetőjog erkölcsi tilalmakat állít fel, s normarendszere kellően szellős ahhoz, hogy bizonyos helyzetekben választást engedjen a jogalkalmazó számára.”⁹

A jogi és erkölcsi normák közös gyökerűségéről már *Irk Albert* értekezett. „A jogi és erkölcsi normák közös eredetét az összes jogágak közül természetesen a legszemléltetőbben a büntetőjog mutatja.”- mondja. Megállapítja továbbá, hogy „...a büntetőjog fejlődésének egyetlen területén sem volt a filozófiának nagyobb a kihatása, mint a büntetés tanában.”¹⁰

Az erkölcsi normák és a büntetőnormák történetében „ a fejlődés nagyon is hosszú, míg a tisztán ösztön alapján nyugvó primitív társadalmi bosszú, illetőleg a táliós vérbosszú előbb kompozíciós büntetéssé szelídül, s míg ismét ebből annyi cikk-cakk vonalú fejlődés után végül a közhatalmi büntetés eszméje kicsírázik.”¹¹

Ma már nem olyan egyértelmű az erkölcsi törvények és a jogi szabályozás, büntetőjogi megítélés közötti kapcsolat, mint azokban az időkben, amikor még nem állt az emberiség rendelkezésére olyan nagyszámú tudományos-technikai eszköz, mint manapság.¹²

Werbőczy szerint a jog az igazságon alapszik, az igazság megvalósítója. Így ír a Hármaskönyv ajánlásában: „Mert ki nem tudja, hogy a törvényeket az emberek üdvének és nyugodt boldog életének kedvéért gondolták ki? amelyek nélkül sem család, sem város, sem nemzet, sem az egész emberi nem, sem az egész természet s maga a világ sem állhat fönn...

Mert a törvények az egész emberi élet vezérei és kormányzói, egészen az igazságon, okosságon, végre a legmélyebb bölcsességen alapulnak, melyeket egészen az emberi nem igazgatására, kormányzására és megvédésre eszeltek ki, egészen azért találtak fel, hogy az életet jól és boldogan töltsük el.”¹³

Werbőczy Szent Ágostont citálja: ha félrevetjük az igazságot, mik egyebek az országok, mint

nagy haramia-tanyák? *Werbőczy* így folytatja, „a törvények azok, melyek bennünket a veszélyektől és a gyaláztól megoltalmaznak, melyek az orgyilkosokat tőlünk távol tartják és az erőszakoskodókat meg a lesben állás veszélyeit tova és messze űzik, melyek végre a legnagyobb nyugalomban és csendességben megőriznek bennünket.”

A törvény feladata, hogy az erőszakos kihágások fenytője legyen. „Mert a törvények azért vannak alkotva, hogy azoknak félelme megzabolázza az emberi vakmerőséget és hogy az ártatlanság biztos legyen a gonoszok között. Mert az emberek nem lennének a törvény megtartására indítatva, ha nem rettegnének a törvényes büntetéstől, amelyet valamely hivatalos személy ró ki rájuk.” A törvények pedig azért vannak, hogy a közjó javára legyenek: „...a törvényektől sem kell egyebet várnunk, mint azt, mi az egész köztársaság javára szolgál, mivel e célból vannak kigondolva.”

„...A törvénynek igazságosnak, tisztességesnek, mind a természet, mind a hazai szokások szerint lehetségesnek, helyhez és időhöz illőnek, szükségesnek és hasznosnak kell lennie, világosnak is...” – fogalmazza meg a törvénnyel szemben állított követelményeket.¹⁴

Grosschmid *Werbőczy* alapján állapítja meg, hogy a jog és igazságszolgáltatás etikai intézmény, a jog a kultúra terméke.¹⁵

Filozófiai, etikai kérdés a rosszra adandó reakció mikéntje. A zsidó biblia az isteni büntetésről azt írja – Hertz tolmácsolásában – hogy a bűnnek elmaradhatatlan és pártatlan következménye a büntetés. „A bűnösnek éreznie kell tettének következményeit.” Célját tekintve pedig a következőképpen fogalmaz Hertz: „a bűnnek a büntetése eszerint nem a bosszú gondolatát tartja fenn, hanem üdvös hatással van az emberiség nevelésére.”¹⁶

*Békés Imre*¹⁷ összeveti a katolikus hit által megfogalmazott bűn fogalmat és a büntető igazságszolgáltatás szerinti bűncselekményt, illetve a túlvilági büntetést és a földi igazságszolgáltatás által kiszabottat. Annak ellenére, hogy megállapítja „az összehasonlításnak nincs semmi értelme”, mert „az egyik ilyen, a másik olyan”¹⁸, hasznosnak tűnik a kettő együtt szerepeltetése, hisz alapvető jellemzőit emeli ki mindkét fajta „bűnnek” *Békés*. Vallási értelemben bűnt lehet elkövetni gondolatban, szóban vagy cselekedetben. A bűn nem ember-ember, hanem Isten és ember viszonylatában értendő. A büntetés pedig nem életében éri az embert, hanem a halála után, a túlvilágon, így az transzcendens.¹⁹ A bűncselekmény-fogalom az emberi definíció, a büntetőjogot emberek találták ki, emberi célok elérése érdekében. A büntetőjog mélyén rejlő emberi cél a társadalmi együttélés valamilyen normáinak kialakítása és védelme. A büntetőjog külső emberi magatartásra vonatkozó szabály, szemben a bűnnel, amely akár gondolat is lehet – írja *Békés*. A büntetés

pedig nagyon is evilági, immanens.

Varga a vallási értelemben vett bűn és a jogi bűncselekmény fogalom közti hasonlóságokat és különbözőségeket veszi számba.²⁰ Megkülönbözteti a vallási bűnt, erkölcsi bűnt és a bűncselekményt. A vallási bűn Isten és ember viszonylatában értendő és a isteni büntetéssel jár.²¹ Az etikaellenes magatartás következménye a „közvélemény helytelenítése”.²² Véleménye szerint: „A jogellenesség voltaképp csak fokozottabb mértékű szociál-etikaellenesség.” A szociáletikai értékelésből bizonyos esetekben jogi bírálattal lesz és ennek következménye a büntetőjogi szankció: a büntetés, vagy biztonsági rendszabály. „...az emberi magatartások büntetőjogi értékeléséhez s egy részüknek bűncselekménnyé deklarálásához és elbírálásához, nemkülönben szankcióval kíséréséhez az alapot a szociál-etika nyújtja”.²³ A bűncselekménnyé nyilvánításról és a büntetni rendelésről ezt vallja: „A különböző bűnfajok statuálásának alapja ennél fogva szintén szociál-etikai értékelés, amelynél azonban a döntő szó már magát a hatalmilag szervezett társadalmat: az államot – arra hivatott hatóságait – illeti. Így lesz a szociál-etikai értékelésből jogi bírálattal, a rosszallásból pedig szankció: büntetés avagy biztonsági rendszabály s ezzel az erkölcsi bűnfogalomból jogi bűnfaj (deliktum).” A bűncselekmények megtorlása, illetve megelőzése miatt van szükség a szankciókra: a büntetésre vagy biztonsági rendszabályra, amelynek révén helyreáll a társadalmi egyensúly, és győz az igazság eszméje – vallja Varga. Az előző gondolatmenetből következik, hogy a büntetőjog célja a társadalmi egyensúly, azaz a rend és béke fenntartása. Meggyőződése szerint a büntetőjogi büntetésekhez kapcsolódó „makula”, azaz a büntetett előélet már ismét nem jogi, hanem tisztán etikai következmény. (Munkáját 1928-ban írta, amikor még nem született meg a rehabilitációs törvény.²⁴)

Az etikai tartalom kell, hogy legyen a maradandó elem a jog életében, annak folyamatos változásai közepette – állítja *Wlassics*.

„Ki tagadná a jog evolúcióját, de... a maradandó elem ebben az evolúcióban is mindig az igazságosságra való törekvés.” A jog erkölcsi tartalma pedig nem más, mint az igazság.²⁵

A szankció (sanctio) fogalma eredetileg szentesítést jelentett, ami bármely emberi magatartásra való reagálással volt egyenlő. A jó cselekedet szentesítése a jutalmazás, míg a rossz cselekedeté a büntetés volt.²⁶ *Grotius* azt mondta, hogy a büntetés az elkövetett rossz miatt elszenvedett hátrány.²⁷ Szükségesnek tartja a büntetésekkel részletesebben foglalkozni, mert szerinte a büntetések eredetének és természetének nem teljes megértése sok tévedésre adott okot. Rhadamantüszi jogként, legősibb jogként aposztrofálja a régi bölcselők nyomán *Grotius* azt a szabályt, mely szerint, aki rosszat cselekedett, viselnie kell a rosszat. Felidézi a nagy bölcselők gondolatait.

Deák és Hertelendy közös követjelentésükben szomorú képet rajzolnak: " Büntető törvényeink nagy részben a hajdankornak elavult maradványai, melyeket már azóta sokféleképp változtatott a gyakorlat, úgy, hogy jelenleg sem a bűnnek mértékére, sem a büntetésnek nemére és nagyságára nézve biztos alapot nem nyújtanak, sőt több esetben a bírónak személye szerint ugyanazon vétkekért ugyanazon körülmények között a büntetések felette különbözők és önkényesek, börtöneink pedig sok helyütt oly állapotban vannak, hogy azoktól az emberiség legszelídebb érzete méltán visszaborzad. A büntetés célját veszti a közállományra nézve, midőn a vétkest sújtva csak bosszú, de nem javít s ahol börtön egyedül szenvedésnek helye s ahol az erkölcsi jobbulásra figyelem nincsen, ott sem a büntetésnek szigorúsága, sem annak a vétkest bizonyosan sújtó gyorsasága nem elég a büntetteknek kevesbítésére, mert félelem jobb erkölcsök nélkül még nem nyújt kezességet a közállománynak arról, hogy törvényei tiszteletben tartatnak. Nálunk pedig, fájdalommal kell megvallanunk, a tömlöcök még eddig nem javító helyek, hanem nagyrészen a vétek oskolái valának s gyakran kit az indulás vagy könnyelműség vétekbe kever, de keble fogékony volt még a jóra s az erkölcs útján csak megbotlott, de szíve romlott nem vala, mint vétkét bánó bűnös került a tömlöcbe s mint kitanult gonosztevő hagyá el azt. Nekünk, kik e részben leginkább hátra vagyunk, az elismert hibáknak javítását, a számos hiányok pótlását ismét utóbbra halasztgatni vétek volna hazánk és az emberiség ellen. Számos hiányaink között ezen tárgy az, mely a halasztás nélküli gyökeres orvoslást leginkább megkívánja s azok tárgyalásánál a nemzet jussainak legkisebb sérelme nélkül tanácskozás alá vétethetnek majd azon törvények is, melyek a fölségsértésnek és hűtlenségnek eseteit s a politikai vétségeknek egyéb nemeit tárgyazzák"²⁸

Szemere Bertalan szerint a büntetésnek is erkölcsösnek kell lennie: a törvényhozó nem parancsolhat rossz cselekedetet.²⁹

Ilyen erkölcstelen büntetésnek tartja *Szemere* a száműzést, amely szerinte nem egyéb, mint saját fekélyünket idegen testre tenni. Hasonlóképpen ilyen a csonkítás, mely tápláléka a bosszúnak. A verés, amely az embert állattá teszi. Sőt, a korabeli börtönviszonyok alapján a magyarországi tömlöcbüntetést is erkölcstelennek, rossznak tartja, mert „valóságos iskola, azért küldetik be, hogy mi rosszat még nem tudna, ott azt is megtanulhassa.” Másutt így ír a börtönökről: „Az ember mint hibás hozatik be, s mint gonosztévő eresztetik szabadon.”

Már a XIX. század második felében megjelenik a célszerűsége való törekvés. A táblabíró *Balla* pragmatikus hozzáállását az is magyarázza, hogy nagyon jól ismeri a mindennapok gyakorlatát és ennek megfelelően racionális megoldást igyekszik keresni a felmerülő problémákra. *Balla* szerint a modern és az elítéltek számára humánusabb elhelyezést

biztosító börtönök építésének költségeit könnyen meg lehetne téríteni lottériák létesítésével. "Erkölcstelen dolog ugyan, de az életben tiszta erkölcs nincsen. A politikai élet pedig csak addig irányítható erkölcsös eszközökkel, amíg az hasznosnak bizonyul és annyi kétségtelen, hogy a lotteria nem akkora rossz erkölcsileg, mint az az iszonyatos károsítás, sőt veszedelem, mely a mostani börtönökből származik."³⁰ Szabad szellemű táblabírák ezek szerint a XIX. században is akadtak.

Balla a következőképpen definiálja a büntetést: "... azon kényszerítés, mely által a társulat törvénszegő tagjait fő célja elérésének óvási és orvoslási szükségleteihez képest érzékenyen és példásan szenvedteti." Mi a társadalom fő célja az ő elképzelése szerint? Az egyének személyi és vagyoni biztonsága révén a békés társadalmi élet.³¹

A szülők gyermekeik számára kell, hogy átadják a legfontosabb alapértékek iránti tiszteletet. A joghallgatók számára az egyetemi oktatók képesek közvetíteni a jogász etika legfontosabb értékeit.

Református egyetem oktatójaként elsőként a református pedagógus elődök gyakorlatát elevenítem fel.

Az erdélyi református kollégiumokban a heidelbergi akadémia példáját követték. A diákoknak minden szerdán filozófiai dispután, szombatonként pedig előadásokon kellett résztvenniük. A nyilvános vitatkozások, szónoklatok szokása a jogi felsőoktatásban is elengedhetetlen, a hallgatók számára fontos, hogy az ügyész, ügyvéd, bíró szerepében kipróbálhassák anyagi tudásukat. A magukat érthetően, jól, választékosan kifejező jogászok előmozdítják az ügy pontosabb megismerését, az igazságos döntés meghozatalát.

Szász Károly 1820-ban jogi katedrát kapott a nagyenyedi kollégiumban, székfoglaló beszédének címe: „A juris professzor” volt. Szász Károly közel engedte magához az ifjúságot és nem csupán egy ismerethalmaz megtanulását követelte, hanem rávezette arra, hogy gondolkozzék és így behatoljon a tudományok értelmébe.³²

Báró *Kemény Zsigmond* így emlékezett rá: „Gondolkodásra szoktatá tanítványait és fennkölt érzésekre. Nem abban keresett dicsőséget, hogy adatok szertelen halmaza által nyomja le és erőtlentse el az elmét; ellenkezőleg, biztos tájékozódási pontokat tűzött ki a tudomány széles mezején, hogy az önálló munkásság, s jelzésekre figyelve vezető kéz nélkül is célhoz juthasson.” A szép beszéd, a gondolatok helyes kifejezése számára is fontos volt, tanítványai törekedtek arra, hogy az eszméiket mindig szabatosan fejezzék ki.

A nagy református pedagógus, *Karácsony* szerint: „a kultúra a nyelv³³ tartalma.”³⁴ A társadalmi nevelés feladata azt elérni, hogy a cselekvő ember aktivitása jó legyen a befogadó számára – vallja.³⁵

Erkölcsei normáink kijelölése, fenntartása kapcsán az emberiség alapértékeiből kell kiindulnunk, azokhoz kell visszatérnünk.

Az erkölcsi nevelés mellett pedig ott áll a büntetőnorma, mintegy ultima ratioként, amelyről így ír Angyal: „...a büntetőjog megelőző és megtorló célt szolgáló eszközei átívódnak az állampolgárok lelki világába, a büntetőjog mintegy pedagógiai úton lesz hatékony, amennyiben ránevel a kötelezettségek teljesítésére.”³⁶

1 „A 'ne ölj' parancsa erős parancs, mert az emberi élet és méltóság feltétlen tiszteletéből, végső soron a szeretetből források. Az élet tisztelete abszolút, érinthetetlen és sérthetetlen érték, amely az erkölcsi nevelés centrális eleme, a kiskorú gyermekek szocializálódásának, érzelmi intelligenciájának kialakulásának központi magja. Ha ez az erkölcsi alapérték, és a hozzá kapcsolódó erények, mint az irgalom, a kegyelem, a könyörületesség, a szánalom, a megrendülés és a jóság oly mértékben hiányzik a kiskorúakból...”, hogy az emberölés elkövetőivé teszi őket, ott a szülőket súlyos felelősség terheli a helyes erkölcsi és családi nevelés kapcsán. Az idézet polgári peres ítéletből származik. Nagy jelentőségű az ítélet, hiszen kimondja a szülők felelősségét abban, hogy gyermekük nevelése során alapvető nevelési hibákat vétettek, ami elvezetett gyermekeik mások iránt érzéketlen, közömbös magatartásához, végül pedig a kegyetlen ölési cselekményhez.

2 Cservák Csaba: *A jogdogmatika és alkotmányos alapjogok közötti réteg képződése.* Jogelméleti Szemle. 2014/2. szám, 55-73.

3 Az alapjogi szemlélet vadhajításairól ld. Cservák Csaba: *Az ombudsmantól az Alkotmánybíróságig: az alapvető jogok védelmének rendszere.* Debrecen: Lícium – Art, 2013., különösen 13-28.

4 Melanchton *A határok legyőzése* A Bretteni Melanchton Akadémia nemzetközi kiállítása. Szerk.: A. de Lange, G. Frank, 2008.

5 Siposs Á.: *Tanítóképzés a Bethlen-kollégiumban századunk első felében.* in: *A Bethlen-kollégium emlékkönyve,* Nagyenyed-Kolozsvár, Budapest, 1995. 124-138.

- 6 *A tudomány világa és dacreakciók*. Beszélgetés Vizi E. Szilveszterrel. in: Erdő Péter, Schweitzer József, Vizi E. Szilveszter: Hit, Erkölc, Tudomány. Éghajlat Kiadó, 2006. 130-142.
- 7 Angyal Pál: *Az állami és társadalmi rend hatályosabb védelméről szóló 1921. évi III. tc. A magyar büntetőjog kézikönyve 4*. Athenaeum, Budapest. Előszó
- 8 Trócsányi J.: *Erkölcstelen ügyletek*. Budapest, 1909. Grill Károly Könyvkiadóvállalata
- 9 Bárd K.: *Erkölc és büntető igazságszolgáltatás – a hallgatás joga*. Dolgozatok Erdei Tanár Úrnak, Eötvös Lóránd Tudományegyetem, Budapest, 2009. 12.
- 10 Irk A.: *A büntetés fogalma*. 1926. in: Irk Albert emlékkötet. (szerk. Irk F.) MTA Magyar Kriminológiai Társaság, Budapest, 1981. 31-38.pp. 31.
- 11 U. o. 36.
- 12 Az erkölcsi alapú büntetőjogi megközelítés egyes esetekben ellentétbe kerülhet a jogállamiság formális felfogásával. A fogalmat sokan eredeti rendeltetésétől eltérően használják. Ld. Varga Zs. András: *Eszményből bálvány? A joguralom dogmatikája*, Budapest, Századvég Kiadó 2015. Budapest, 228. Az alkotmánybíráskodás által kikényszerített „alkotmányos büntetőjog” (akár az alkotmányjogi panasz révén is) a tág értelemben vett jogállamiságot is szolgálja. Vö. Cservák Csaba: *Jogalom a jogállam?*, In: Varga Domokos György (szerk.) *Magyar nemzetstratégia*, Budapest, Magyarország: Magyar Konzervatív Alapítvány, Püski Kiadó, (2009) pp. 343-359.
- 13 Werbőczy István *Hármaskönyve*. Franklin-Társulat, Budapest, 1897. Szerző Előszava 9.
- 14 Werbőczy I. im. Előbeszéd 6.czím. 29-33.
- 15 Grosschimedet Irk Albert idézi. *A jog és a törvény*. 1943. in: Irk Albert emlékkötet. (szerk. Irk F.) MTA Magyar Kriminológiai Társaság, Budapest, 1981. 79-114.pp. 105.
- 16 Mózes öt könyve magyarázatokkal. szerk. *J.H. Hertz Chábád Lubavics Zsidónevelési és Oktatási Egyesület*, Budapest, 1996. II. kötet 394.
- 17 Békés I.: *Gondolatok a bűnről és a bűncselekményről*. In: *Belügyi Szemle* 2001/6. 3-10.o.
- 18 uo 4.

- 19 „...A bűneinket súlyosabb / Mértékkel mérik.” a túlvilágon. In.: Seneca: *Hercules furens*, 746.
- 20 Az isteni büntetés az örök kárhozat, a pokol gyehennájára jut a bűnös lélek, ahol minden képzeletet felülmúló gyötrelmek várnak rá.
- 21 Varga K.: *A bűn vallási, erkölcsi és jogi szemlélete*. Budapest, 1928.
- 22 Varga *Durkheim* kifejezését veszi át.
- 23 Uo. 131.
- 24 Az első magyar rehabilitációs törvény az 1940. évi XXXVII. Törvénycikk volt a büntető ítélethez fűződő hátrányos következmények korlátozásáról és megszüntetéséről.
- 25 Wlassicsot Irk Albert idézi. *A jog és a törvény. 1943.* in: Irk Albert emlékkötet. (szerk. Irk F.) MTA Magyar Kriminológiai Társaság, Budapest, 1981. 79-114.o. 108.
- 26 *Angyal* így fogalmazza meg a szentesítés (sanctio) fogalmát: „ valamely emberi magatartás következményeinek az illető magatartás alanyára vonatkoztatott teleologikus beállítása”. „Az állami vagy jogi szentesítés a jogszabályok által a cselekményhez fűzött következmények beállításában nyilvánul meg. A jó következmények beállítása a jutalmazás, a rosszaké a büntetés és a kárpótlás.” *Angyal P.: A jogbölcselet alaptételei*. V. kiadás. Pécs, 1926. 94.
- 27 Grotius, H.: *A háború és béke jogáról*. Pallas Stúdió – Attraktor Kft. Budapest, 1999. I-II. kötet II. kötet 19-84.
- 28 Fayer, L.: *A magyar büntetőjog kézikönyve. I. kötet*. Budapest, 1905. 51-52.
- 29 Szemere B.: *A büntetésről, s különösebben a halálbüntetésről*. Halálbüntetést Ellenzők Ligája, 1990. Sajtó alá rendezte Sajó A. 77-99.
- 30 Dombóváry uo. 278.
- 31 Balla K.: *Vélemény a büntetés mód javítása iránt*, Pest, 1841. VI.
- 32 Vita Zsigmond: *A Bethlen-kollégium az erdélyi kultúrában*. in: *A Bethlen-kollégium*

emlékkönyve, Nagyenyed-Kolozsvár, Budapest, 1995.104-122.

33 *A nyelv és a jog összefüggésrendszeréről* Id. Cservák Csaba: *Jog és nyelv kapcsolata, különös tekintettel a bírói jogértelmezésre*. Glossa Iuridica. 2014/2. szám, 33-50.

34 Karácsony Sándor: *Magyar nyelvtan társas-lélektani alapon*. Exodus, Budapest, 1938.

35 Karácsony Sándor: *A tanulás mesterfogásai*. Középfokú Iskolák Országos Református Missziói Bizottsága, Budapest, 1930.

36 Angyal P. : im. Előszó